

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ

ISSUE OF LEGAL RESPONSIBILITY OF THE RUSSIAN FEDERATION FOR AN OFFENSE, COMMITTED BY ARMED AGGRESSION

Кузнецова М.Ю., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумський національний аграрний університет

Стрельник В.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумський національний аграрний університет

Батуринець Б.Д., студент II курсу магістратури юридичного факультету
Сумський національний аграрний університет

Клещенко О.М., студент II курсу магістратури юридичного факультету
Сумський національний аграрний університет

Історія військових конфліктів свідчить, що тягар збройного зіткнення завжди покладається на власника знищеного чи пошкодженого майна. Розвиток міжнародного гуманітарного права в другій половині XX сторіччя призвів до появи в законодавстві більшості країн світу норм, що передбачають кримінальну відповідальність за воєнні злочини, зокрема за порушення законів і звичаїв війни щодо мирного (цивільного) населення. Очевидно, що війни спричиняють шкоду майну населення країн, на території яких ведуться бойові дії. Зокрема, майно фізичних та юридичних осіб може бути: знищено чи пошкоджено воюючими сторонами під час обстрілів чи штурмів населених пунктів; вилучено (реквізовано) для потреб ворожої армії; захоплено (розграбовано, знищено) ворожою армією; покинуто (втрачено) власниками, що вимушені покинути зони бойових дій. На країни збройного конфлікту покладено обов'язок вести бойові дії таким чином, щоб мінімізувати шкоду, що завдається ними мирному населенню. У питанні обов'язків відшкодування шкоди - за результатами війни переможці поклали на переможених обов'язок виплачувати репарації для покриття своїх витрат на війну. Держава, під юрисдикцією якої перебувають потерпілі особи, має надавати допомогу, здійснюючи повні виплати чи часткові, спрямовані на відшкодування понесених ними збитків. Вочевидь, рішення про виплату таких компенсацій залежить від намірів уряду та наявності відповідних фінансових ресурсів. Якщо держава є переможцем у війні, то вона має можливість виплатити компенсації потерпілим за рахунок отриманих репарацій. Шкода, завдана майну українців, носить масовий і системний характер. Наша країна зацікавлена у напрацюванні надійного й ефективного правового механізму, завдяки якому держава Україна в інтересах усіх приватних осіб зможе пред'явити вимоги щодо припинення держави-агресора до юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, правопорушення, відшкодування шкоди, репарації, збитки, небезпека, стале майбутнє.

The history of military conflicts shows that the burden of an armed conflict always falls on the owner of destroyed or damaged property. The development of international humanitarian law in the second half of the 20th century led to the appearance in the legislation of most countries of the world of norms providing for criminal liability for war crimes, in particular for violations of the laws and customs of war against the civilian (civilian) population. It is obvious that wars cause damage to the property of the population of the countries on the territory of which hostilities are taking place. In particular, the property of individuals and legal entities may be: destroyed or damaged by warring parties during shelling or storming of populated areas; withdrawn (requisitioned) for the needs of the enemy army; captured (looted, destroyed) by the enemy army; abandoned (lost) by owners forced to leave war zones. Warring States have an obligation to conduct hostilities in such a way as to minimize the harm they inflict on the civilian population. On the issue of reparation obligations: As a result of the war, the victors placed an obligation on the vanquished to pay reparations to cover their war expenses. The state under whose jurisdiction the injured persons are located must provide assistance by making full or partial payments aimed at compensating for the losses they have suffered. Obviously, the decision to pay such compensation depends on the government's intentions and the availability of appropriate financial resources. The damage caused to the property of Ukrainians is massive and systemic. Interested in the development of a reliable and effective mechanism, thanks to which the state of Ukraine, in the interests of all private individuals, will be able to present demands for bringing the aggressor state to legal responsibility.

Key words: legal responsibility, tort, damages, reparations, damages, danger, sustainable future, prosecution.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року війна з РФ перейшла у фазу широкомасштабних воєнних агресивних дій проти нашої держави на кількох оперативних напрямках, із застосуванням усіх видів сучасного озброєння. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації (далі – РФ) на територію України сколихнуло увесь світ, стало найбільшою катастрофою у Європі з часів Другої світової війни. Масштаби руйнувань цивільної, промислової інфраструктури, об'єктів культурної спадщини величезні. Кожного дня під обстріли й авіаудари потрапляє цивільне населення, медичні та дитячі установи, житлові квартали, завдається непоправної шкоди [1].

Історія військових конфліктів свідчить, що тягар збройного конфлікту завжди покладається на власника знищеного чи пошкодженого майна. Очевидно, що війни спричиняють шкоду майну населення країн, на території яких ведуться бойові дії. Зокрема, майно фізичних та юри-

дичних осіб може бути: (1) знищено чи пошкоджено воюючими сторонами під час обстрілів чи штурмів населених пунктів; (2) вилучено (реквізовано) для потреб ворожої армії; (3) захоплено (розграбовано, знищено) ворожою армією; (4) покинуто (втрачено) власниками, що вимушені покинути зони бойових дій.

Держава, під юрисдикцією якої перебувають потерпілі особи, має надавати допомогу, здійснюючи повні виплати чи часткові, спрямовані на відшкодування понесених ними збитків. Вочевидь, рішення про виплату таких компенсацій залежить від намірів уряду та наявності відповідних фінансових ресурсів. Якщо держава є переможцем у війні, то вона має можливість виплатити компенсації потерпілим за рахунок отриманих репарацій (суми, що виплачуються для відшкодування витрат переможця) чи контрибуцій (сум, що стягуються з переможеного як «плату за програш»).

Дослідженню питання юридичної відповідальності в науковій правовій літературі приділяли увагу такі вчені, як: Є. Харитонов, І. Спасибо-Фатеева, І. Дзера, А. Грушицький, Л. Мамчур та інші. та ін. Разом з тим питання притягнення держави-збройного агресора до юридичної відповідальності набуває все більшої актуальності.

Мета статті. Для творення сталого майбутнього відновлення України, що має базуватись на пріоритетах шляху до євроінтеграції [2], питання притягнення РФ до юридичної відповідальності за злочини проти людства потребує детального вивчення та практичного вирішення. Повноцінне відновлення економіки й інфраструктури України можливе виключно після завершення масштабних воєнних дій і звільнення окупованих територій.

Виклад основного матеріалу. У кінці XIX – на початку XX сторіччя провідними державами світу було зроблено першу спробу офіційно врегулювати відносини щодо ведення війн шляхом укладення багатосторонніх міжнародних договорів (конвенцій). Таких угод було декілька, однак найбільш відомими з них є Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни (1899 і 1907 рр.) [3]. Даними конвенціями на воюючі країни покладено обов'язок вести бойові дії таким чином, щоб мінімізувати шкоду, що завдається ними мирному населенню. У питанні обов'язків відшкодування шкоди, за результатами війни, переможці поклали на переможених обов'язок виплачувати репарації для покриття своїх витрат на війну.

Після Другої світової війни в міжнародному праві відбулися кардинальні зміни – створення Організації Об'єднаних Націй (далі - ООН), прийнято Загальну декларацію з прав людини й Європейську конвенцію з прав людини та основоположних свобод, що в певній мірі вплинуло на суверенітет всіх держав [4]. Спроба обмежити право держави на ведення війн здійснювалося шляхом заборони ведення агресивних війн і визнання права на їх ведення в порядку законної самооборони (ст.ст. 2, 51 Статуту ООН) [5].

Водночас відповідно до статті 39 Статуту ООН [5] визнання факту агресії було віднесено до компетенції Ради Безпеки ООН, що автоматично зробило цей правовий механізм недієвим у випадку, коли агресія вчиняється постійним членом Ради Безпеки ООН, що має право вето.

З огляду на викладене 03.11.1950 р. Генеральною Асамблеєю було прийнято резолюцію № 3777 «Єдність заради миру» [6], якою передбачено: якщо Рада Безпеки ООН, у разі порушення миру чи здійснення акту агресії, через відсутність єдності постійних членів не зможе прийняти відповідне рішення, то для підтримання чи відновлення міжнародного миру та безпеки Генеральна Асамблея може зібратися на надзвичайну спеціальну сесію та прийняти необхідне рішення самостійно.

14.12.1974 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято резолюцію №3314 [7], в якій надано юридичне визначення поняття агресії, достатньо деталізоване для його застосування в правозастосовній практиці.

Створення Європейського суду з прав людини сформував офіційний міжнародно-правовий механізм вирішення спорів: після вичерпання всіх національних засобів правового захисту потерпіла особа отримала право на звернення до Європейського суду з прав людини з позовом до держави, що порушила її права. В такій спосіб з'явився юридичний інструмент захисту порушених прав – звернення до Європейського суду з прав людини з позовом до держави, зокрема щодо вчинення військових злочинів.

Розвиток міжнародного гуманітарного права в другій половині XX сторіччя призвів до появи в законодавстві більшості країн світу норм, що передбачають кримінальну відповідальність за воєнні злочини, у тому числі за порушення законів і звичаїв війни щодо мирного (цивільного) населення. Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) в Гаазі має компетенцію розглядати злочини геноциду,

проти людяності, воєнні злочини (до яких відносяться пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури) та злочини агресії (стаття 5 Римського статуту МКС) [8].

Слід зауважити, що Україна не ратифікувала Римський статут МКС, тому розслідування злочинів агресії в Україні напряму не підпадають під його юрисдикцію. Проте, Україна визнала юрисдикцію МКС двома заявами Міністерства закордонних справ відповідно до пункту 3 статті 12 Римського статуту МКС, поданими 17 квітня 2014 року щодо справ Майдану, та 8 вересня 2015 року відносно злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених на її території.

Після події 24 лютого 2022 року наша країна отримала підтримку близько 39 держав-учасниць Римського Статуту, що звернулися до МКС щодо розслідування злочинів в Україні. Відповідно 2 березня 2022 року Прокурор МКС Карім Хан прийняв рішення про початок повноцінного розслідування воєнних злочинів, актів геноциду та злочинів проти людяності на території України.

Згідно зі статтею 75 Римського статуту МКС встановлює принципи щодо відшкодування збитків потерпілим. Суд може визначити у своєму рішенні масштаби та розмір будь-якої шкоди, збитків, заподіяних потерпілим [8]. Таким чином, Україна має теоретико-правове обґрунтування для визначення відшкодування завданих збитків громадянам України, підприємцям і державі.

20 березня 2022 р. Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [9]. Зазначений нормативний акт стосується, перш за все, юридичних осіб (підприємств, установ, організацій).

У відповідності до приписів зазначеної постанови основними показниками, за якими оцінюються шкода та збитки юридичних осіб, є: 1) вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна; 2) втрачена (упущена) вигода (доходи, які підприємство могло б реально одержати за звичайних обставин, якби його майно не було знищене чи пошкоджене). Втрати у цьому секторі за попередньо різними оцінками складають близько 600 млрд доларів США.

Визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до методики, затвердженої спільним наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України, за погодженням з Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [10].

Частиною 1 статті 15 Цивільного кодексу України [11] (далі – ЦК України) передбачено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Визнано, що цивільно-правова відповідальність настає за вчинення делікту, розглядається як самостійний вид юридичної відповідальності. Особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що іноді допускається відповідальність суб'єкта за дії інших осіб. Приписи Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 р. № 2116-IX [12] передбачає таку відповідальність. Відповідно до частини 2 статті 1166 ЦК України [11] шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її заподіяла. Метою ж такого відшкодування є, як відновлення первинного стану потерпілого, так і відновлення стабільності цивільного обороту.

Посилаючись на статтю 1177 ЦК України [11] шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом. Обов'язковою складовою є наявність кримінального правопорушення, завдання шкоди, що заподіяна кримінальним правопорушенням. Задokumentовані докази

завданої шкоди через військову агресію будуть використані для кримінального переслідування причетних до злочинів відповідно до українського законодавства, у МКС та в спеціальному трибуналі після його створення.

Відбувається напрацювання механізму відшкодування збитків за рахунок майна резидентів РФ за Законом України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» [12] за рахунок репатріації РФ, міжнародної підтримки партнерів України.

Інтенсивні бойові дії спричиняють значні руйнування та змушують місцеве населення залишати місця постійного проживання. Відтак на місці подій залишається занадто мало об'єктивних слідів і свідків, що значно ускладнює розслідування. Використовуючи юридичні стандарти доказування мирного часу, в багатьох випадках неможливо з належним ступенем достовірності встановити, хто саме та за яких обставин вчинив дії, що спричинили шкоду конкретному майну, та чи були ці дії викликані військовою необхідністю.

Відповідно ситуація вимагає проведення важливої підготовки щодо притягнення до юридичної відповідальності країни-агресора, що полягає у: (1) фіксації фактів спричинення майнової шкоди громадянам України, підприємствам, установам, організаціям; (2) документуванню підтвердження прав власності на майно; (3) відкритті кримінального провадження за фактом спричинення вказаної шкоди (частина 2 статті 438 Кримінального кодексу України – порушення законів та звичаїв війни [13]. За підслідністю за частиною 2 статтею 216 Кримінально-процесуального кодексу України [14] знаходиться компетенції слідчих органів Служби Безпеки України); (4) здійсненні реєстрації на доступних, передбачених законом державних онлайн-ресурсах.

Висновки. Держави-партнери України мають можливість передбачити в своєму національному законодавстві положення, що у випадку визнання факту здійснення агресії рішенням Ради Безпеки ООН чи рішенням надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН на державу-агресора покладається майнова відповідальність за будь-яку шкоду, заподіяну майну мирного населення в результаті бойових дій, незалежно від результатів цієї війни. У таких випадках майно держави-агресора та пов'язаних з нею осіб, що знаходиться на території інших країн, може бути використане для відшкодування збитків потерпілій державі, її територіальним громадам, суб'єктам приватного права, їх об'єднанням на підставі рішень судів відповідної країни.

Запровадження зазначених норм значно спростить процедуру відшкодування збитків. Потерпілим особам не потрібно буде доказувати кожен окремий випадок порушення законів і звичаїв війни військовослужбовцями держави-агресора, а також відсутність військової необхідності в їхніх діях та причинно-наслідковий зв'язок між протипротивними діями та завданою шкодою. Потерпілому достатньо буде довести факт вчинення агресії, який, по суті, є преюдиційним, та факт заподіяння шкоди в результаті бойових дій, що стали наслідком цієї агресії. Формування такого підходу створить умови розгляду справи не лише кожного з потерпілих окремо, а згрупувати претензії та звертатися до судів із колективними позовами про відшкодування збитків, завданих бойовими діями на певній території.

Шкода, заподіяна майну українців, носить масовий і системний характер. Усі ми зацікавлені у виробленні надійного й ефективного механізму, завдяки якому держава Україна в інтересах усіх приватних осіб зможе пред'явити вимоги щодо притягнення держави-агресора РФ до юридичної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чурилова Т.М., Стрельник В.В. Проблеми відшкодування шкоди навколишньому середовищу України, завданої збройною агресією Російської Федерації. *Екологічне право*. 2022, № 3-4 URL: <http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/2022>
2. Стрельник В.В. Відбудова України на засадах сталого розвитку. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції*: матер. III Всеукр. наук.-метод. конф. (Суми, 18 червня 2022 р.) / ред. колегія : В.М. Завгородня, А.М. Куліш, та ін. Суми : Сумський державний університет, 2022. С.182
3. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-27901>
4. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти. Київ, 2018. 208 с.
5. Статут Організації Об'єднаних Націй. https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%9E%D0%B1%27%D1%94%D0%B4%D0%BD%D0%B0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9
6. Єдність заради миру: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 03.11.1950 р. № 3777 URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140837__140837
7. Резолюція № 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%90%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D1%97_%D0%9E%D0%9E%D0%9D__3314
8. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
9. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.06.2023).
10. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упушеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності : Наказ Міністерства економіки України, Фонду державного майна України від 18.10.2022 р. № 3904. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення: 14.06.2023).
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 19.06.2003 р № 980-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 14.06.2023).
12. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> (дата звернення: 14.06.2023).
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.06.2023).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.06.2023).